

Opponensi vélemény Szilágyi Ágnes Judit: *Az Atlantisz-álmom a modernizáció és a nacionalizmus korában: Portugália és Brazília 1889-1930* című akadémiai doktori értekezéséről

Egzotikus világba viszi az olvasót Szilágyi Ágnes Judit disszertációja. Egzotikus és kicsit ismeretlenbe, mert a 19. század végén, a 20. század elején, az a világ, amelyről a szerző ír, Magyarországon alig volt ismert.

Jókai Mór *Az aranyember* című regényében találkozunk Braziliával, mivel a főhősnek, Timár Mihálynak itt vannak üzleti kapcsolatai. Lisztet exportál ebbe a távoli országba. Ide küldi Krisztyán Tódort is, ezt a nemzetközi szélhámost és kémet, hogy megszabadítsa tőle a Senki szigetét, s az ott élő Teréza mamát és kedvesét, Noémit.

Híres Afrika-kutatónk, Magyar László ugyancsak járt Braziliában. Rió de Janeiróból írt levelet a Magyar Tudományos Akadémiának és kért 14 ezer pengőforintot egy Dél-Amerika belsejébe tervezett expedíciójához. A pénzt nem kapta meg. Az Akadémia anyagi helyzete ezt nem tette lehetővé. Ráadásul a kérelmező ismeretlen volt, és a világ másik végéről érkezett a levele. El lehet képzelni az Akadémia vezetésének az arcát, amikor elolvasták ezt a levelet. Magyar László egyébként kitűnően beszélt portugálul és még sok más nyelven az angol kivételével. Afrikai nevét is a portugálnak köszönheti. Biében, a mai Angola területén élt és kutatott hosszú éveket és a portugál como (micsoda) szóval érdeklődött minden iránt. Így lett a neve Enganna Komo, azaz Komo úr.

A 20. században már több az információ. Ez köszönhető annak, hogy utolsó királyunkat, IV. Károlyt a portugál Madeira szigetére száműzték, s itt halt meg 1922-ben spanyolnáthában. A második világháború után Horthy Miklós ugyancsak Portugáliában élt. Az ötvenes, hatvanas évektől a labdarúgásnak köszönhetően lesz ismert mindkét ország. Elég csak Pelé vagy Mario Francisco dos Santos, közismert nevén Garrincha nevét említenem, illetve a portugál Eusébiót, a Fekete Párducét.

Még egy érdekesség a hatvanas évekből. Magyarországon 1965-ben mutatták be a *Riói kaland* című filmet Jean-Paul Belmondo főszereplésével. A film elviszi a nézőt az akkor épülő új fővárosba, Brazíliavárosba is, melynek főépítészé Oscar Niemeyer volt. Napjainkban persze már sok információ van mindkét országról.

Egy alkalommal megkérdezték Arisztotelészt: miről lehet megállapítani, hogy egy írás jó vagy rossz. A filozófus így válaszolt: ez három dologtól függ: elmondta-e a szerző mindazt, amit el kellett mondania; annyit mondott-e el, amennyit el kellett mondania; és úgy monda-e el, amit mondott, ahogy azt el kellett mondania. Úgy vélem, Szilágyi Ágnes Judit disszertációja megfelel az arisztotelészi feltételeknek. Mindent elmondott választott témájáról a vizsgált periódusban. Mindezt tudományos igénnyel monda el, támaszkodva a hazai és a nemzetközi szakirodalom eredményeire és a forrásokra. Ami a második feltételt illeti, szerintem kicsit többet mondott el, mint amit el kellett volna mondania, de úgy vélem, ezt még Arisztotelész is megbocsátaná a szerzőnek. Azért bocsátaná meg, mert egy olyan egzotikus világot ismert volna meg, amely Platón elsüllyedt Atlantiszánál is izgalmasabb. És ez kézzel fogható, mozgó, változó és a gyakori tengeri kapcsolatok ellenére sem süllyedt az óceán mélyére. Sőt, az Atlanti-óceán kötötte össze az egykori gyarmatot az anyaországgal.

A szerző hatalmas munkát végzett. A felhasznált források és a szakirodalom felsorolása közel negyven oldalt foglal el. Átnézte az Atlántida nevű folyóirat 48 számát. És sokoldalúan mutatja be Portugália és Brazília történelmét az 1889 és

1930 közötti időszakban. És ez egyszerre politikatörténet, a gazdaság és a társadalom vizsgálata. Kultúr- vagy civilizációtörténetet kapunk. A szellemi, az irodalmi élet, a politika jeles képviselőivel ismerteti meg az olvasót. A szerző szinte mindent tud választott témájáról, s mindezt olvasmányosan, választékos stílusban mutatja be. Csak gratulálni tudok az elvégzett óriási munkához. Majd elfelejtettem, hogy a disszertáció sajtótörténet is. És ez nem könnyű műfaj. Sok információt kapunk a lapról. Kik hozták létre, hogyan működött stb. Adatokat kapunk arról is, hogy mennyien tudtak írni, olvasni a két országban. Viszont szívesen olvastam volna arról is, hogy mennyibe került egy szám előállítására. Mennyi tőkével rendelkeztek a lapalapítók? Ez azért is érdekel, mert 2003-ban magam is alapítottam egy lapot és húsz évig szerkesztettem a több nyelven megjelenő előbb évkönyvet majd folyóiratot. S mint szerkesztőnek nem csak a tanulmányok tudományos értékeire kellett ügyelnem, hanem azon kellett törnöm a fejemet, hogy honnan szerzek annyi pénzt, amely elég lesz a nyomdaköltségekre. Korabeli francia lapoknál láttam, hogy a szükséges pénzt nekik sem volt könnyű előteremteni. Ezért érdekelne, hogy az anyagi háttér az Atlántida esetében hogyan oldották meg és mennyi pénzük volt.

Már említettem, hogy a szerző felhasználta a hazai szerzők munkáit, eredményeit. És ez dicséretes dolog. Meglepő egyébként, hogy mennyien foglalkoznak a disszertáció által vizsgált térségekkel. Ebben feltehetően szerepe van a szegedi iskolának is, ahol Wittman Tibor professzor teremtett egy nemzetközileg is jegyzett Latin-Amerikával foglalkozó kutató központot és tudományos iskolát. Wittman munkáját Anderle Ádám folytatta, és szerzőnk Anderle-tanítvány. Ha Anderle professzor élne, büszke lenne tanítványára. Magam is büszke vagyok és örülök, hogy Szilágyi Ágnes Judit elkészítette disszertációját, s annak is örülök, hogy Latin-Amerika, a spanyol, a portugál történelem tanulmányozása az ELTE Történelmi Intézetének programjába is bekerül. Igaz, eddig is szerepelt, de a védést követően magasan minősített szakember vezetésével.

A disszertáció felépítése logikus, az építményt alkotó elemek jól illeszkednek egymáshoz. És ez nem volt könnyű feladat, mivel a szerző sokoldalúan közelíti meg témáját. Az értekezés hatalmas forrásbázison nyugvó alapkutatás, amellyel egyaránt gazdagította a magyar történetírást és a nemzetközi Latin-Amerika kutatást. Ha pedig valaki ilyen hatalmas anyaggal dolgozik, akaratlanul is hibák csúszhatnak munkájába, és vannak olyan megállapításai, amellyel az opponens nem ért egyet, ezért vitázik a szerzővel. A továbbiakban ezekből állítok össze egy kis csokrot.

A szerző gyakran hivatkozik a franciákra és ez érthető, hiszen a vizsgált korszakban a francia szellemi, kulturális hatás egész Európában, sőt az egész világban megfigyelhető. És az is, hogy sok vizonzást nem igen várhattak a franciáktól. Ezt a jelenséget, mi magyarok is átéltük. Ez a viszonzatlan szerelem története, s ezt a portugálok is megismerhették.

A 101-102. oldalon do Riótól idéz a szerző: *„Minden nemzet kardinális kérdést csinál abból, hogy fiai megismerjék. Maguk a franciák, akik híresen gyengék földrajzból, képesek makacsul ragaszkodni ahhoz a véleményükhöz, hogy Rio de Janeiro Buenos Aires fővárosa és, hogy Brazília egyike Chile leggazdagabb megyéinek. Azonban nincs olyan francia, aki ne ismerné a saját országát, politikai rendszerét, gazdaságát és saját történelmét. Brazíliában éppen ellenkezőleg.”* Egyszerre vitatkozom do Rióval és a disszertáció szerzőjével. Do Rio feltehetően néhány francia ismerőse földrajzi ismeretei alapján juthatott az előbbi megállapításra. Az egyedül azonban általánosította, s így biztosan nem igaz. Elismerem ugyanakkor, hogy do Rio éppen a braziloknak igyekszik tükröt tartani azzal, hogy a saját országukat sem ismerik, míg a franciák a sajátjukról legalább

sokat tudnak, ha földrajzból egyébként gyengék. A disszertáció szerzője viszont egy lábjegyzetben megjegyezhetné volna, hogy így nem igaz do Rio megjegyzése a franciákról. Az átlag franciára mondható ez el, ahogy elmondható az átlag amerikaiakra, németre, oroszra, stb-re. Egy irodalmi példát hadd mondjak erre. Gondolom, sokan ismerik Jules Verne, azaz tiszteletbeli magyar írói nevéen Verne Gyula híres regényét, a *Grant kapitány gyermekei* címűt, amelyben a szórakozott francia tudós Paganel megdöbben, hogyan tanítják a melbourne-i iskolákban a földrajzot. Eszerint például Franciaország angol tartomány, melynek fővárosa Calais. A franciákhoz kapcsolt gyenge földrajzi ismeretekre azért térek ki, mert Trianon kapcsán is előkerült ez az érv. Ha viszont valaki megnézi az Ádám Magda főszerkesztésében megjelent Documents diplomatiques français 1918 – 1920 időszakára vonatkozó köteteket francia vagy magyar változatban, akkor megállapíthatja, hogy a határmegállapító bizottság szakemberei az utolsó legkisebb magyar falut is jól ismerték. A tragédiát nem az ismeretek hiánya okozta.

A szerző kitér arra is, hogy melyik francia gondolkodó volt hatással a portugálokra. Így megemlíti Maurice Barrès nevét. És idézetek, hivatkozások segítségével minősíti, miszerint az ifjúság bálványa és neonacionalista, illetve konzervatív volt. Azért térek ki erre, mert a nacionalista, neonacionalista, konzervatív fogalmak önmagukban semmit sem mondanak, így nem pontosak. Érdekes ezért árnyalni ezeket. Barrès a revans nacionalizmusának az ideológusa volt, hiszen az 1870–71-es háború után vagyunk. Fegyveres konfliktust is vállalt volna, hogy visszaszerezze az elveszett tartományokat. Mindezt azért, mert az egyén szerinte a szülőföldben, a hazában találja meg a gyökereit. Fontosnak tartotta a hagyományokat, ezért a franciák nem is konzervatívnak tartják, inkább tradicionalistának. Számára ugyanis a köztársaság francia hagyomány.

Ami a konzervativizmust illeti, egy-két példa, hogy mekkora különbségek vannak a fogalom tartalmát illetően térben és időben. A konzervativizmus bibliáját, *Töprengések a francia forradalomról* (1790), egy angol whig párti képviselő, Edmund Burke írta meg. Tehát gyakorlatilag egy liberálisnak köszönhető. Francia kortársa, Joseph de Maistre viszont teljesen más világot képvisel. Louis de Bonaldal együtt a francia forradalom idején emigrálniuk kellett. Róluk írja Hobsbawm: „egy halott múltat akartak rehabilitálni, meghozzá gyakran az elmebaj határait súroló racionalista érveléssel - noha céljuk az irracionális erényeinek dicsérete volt”. Ludassy Mária pedig azt jegyzi meg de Maistre-ről, hogy az „ellenforradalmi restauráció legforradalmibb” koncepcióját fogalmazta meg. Burke, Bonald, de Maistre, Barrès, valamennyien konzervatív minősítés alá kerülnek. Pedig mekkorák a különbségek.

Szinte minden eszmei, ideológiai, irodalmi, művészeti irányzat eljutott a franciáktól a portugálokhoz, brazilokhoz. Így a szocialista nézetek is. A szerző megemlíti Proudhont, a republikánus és a szocialista eszmékkel, gondolatokkal kapcsolatban. Nem tudom persze, hogy Proudhon mi mindent sugallt a portugáloknak? A szocialisták szerint ugyanis olyan lett volna a szocializmus, amit Proudhon elképzelt, ha a marxizmus nem téríti el. Ismerjük a történelmet, eltérítette. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a franciák német eredetű szektás és autoriter doktrínának tartották a marxizmust, ezért sokáig elvetették. Visszatérve Proudhonra, megjegyzem, hogy baráti volt a kapcsolata Marxszal, és éjszakákon keresztül vitáztak egymással. E beszélgetések során azonban kiderült, mennyire különböznek a nézeteik. Marx a forradalmi utat hirdette a burzsoáziával szemben, míg Proudhon elvetette az erőszakot. 1846-ban szakítottak, mert a marxizmusban egy intoleráns vallást látott, egy államkommunizmust. A marxisták viszont kispolgárt csináltak Proudhonból. S az a kérdés is felmerül, hogy melyik Proudhon hatott. Az, amelyik már akkor antileninista volt, amikor Lenin még meg sem

született? Vagy az a Proudhon, akiben az Action Française az ellenforradalom mesterét látta? Vagy az a gondolkodó, akit az anarchisták elődjüknek tekintenek? Egyébként joggal, mert Proudhon bírálta az állami centralizációt, a bürokráciát, a tekintélyt, s a kivezető utat az anarchista államban látta. Proudhon állama azonban csoportföderáció, amely kölcsönösségre, szolidaritásra épül. S osztályharc nélkül akarta megoldani a társadalmi problémákat.

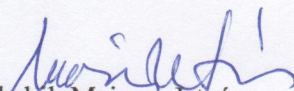
Fenti megjegyzéseimmel nem akarom arra ösztönözni a szerzőt, hogy merüljön el a politikai gondolkodással kapcsolatos fogalmak, s különösen 19. századi francia szocializmus tanulmányozásában. Ne tegye. Csupán az árnyaltabb megfogalmazásra igyekszem felhívni a figyelmét.

Még egy megjegyzés a disszertációval kapcsolatban. A szerző azzal fejezi be a disszertációját, hogy nehéz lenne megfejtetni, mi okozta az Atlántida megszűnését. Kicsit fura végszó egy ilyen hosszú és alapos elemzés után, amit a szerző több mint négyszáz oldalon végzett. Egy regényben persze jól mutatna. Tudományos munkában inkább egy ehhez illő zárás lenne megfelelőbb.

A fenti megjegyzéseim inkább kiegészítők, nem érintik a dolgozat lényegét. A disszertációval kapcsolatban kiemelem, hogy ez forrásokra épülő tudományos alap kutatás, amely felhasználja a nemzetközi és a hazai tudományos eredményeket. Gazdagítja a hazai történetírást és a nemzetközi Latin-Amerika kutatást. Egyetértek a szerzővel, miszerint „*a dolgozat legjelentősebb tudományos újdonsága, tekintve, hogy ilyen feldolgozással – ami egyrészt rendelkezik a luzo-brazil speciális fókusszal, másrészt átfogó és két ország történetére irányuló – a nemzetközi szakirodalomban nem találkoztam. A magyar tudományosság számára pedig – melyhez az egyetemes történeti témák egyes részleteinek bővebb kifejtésével, illetve a magyar vonatkozások keresésével és beépítésével érdemes csatlakozni – kétségtelenül nóvum*”. Annyit jegyzek meg, hogy a tudomány nemzetközi, s Szilágyi Ágnes Judit disszertációjában kifejtett eredményei ezen a szinten is újdonságot produkáltak, mindenekelőtt a módszerével, összetett, komplex vizsgálatával és egyértelműen új eredményeket hozott az Atlántida nevű folyóirat szerepének bemutatásával a portugál és a brazil történelem kulcsfontosságú időszakában. Javaslom a szerzőnek, hogy munkáját publikálja portugál, angol és magyar nyelven egyaránt.

A fentiek alapján Szilágyi Ágnes Judit: *Az Atlantisz-álmom a modernizáció és a nacionalizmus korában: Portugália és Brazília 1889-1930* című munkáját egyértelműen alkalmasnak tartom arra, hogy nyilvános vitára kerüljön. Az értekezés tudományos eredményei, újdonságai alapján a tisztelt Bíráló Bizottságnak pedig azt javaslom, hogy az *MTA doktora* megtisztelő címet ítélje meg számára.

Fonyód, 2023. augusztus 28.

Prof. dr. habil. Majoros István
az MTA doktora

ELTE, Új-és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék
professor emeritus
imajoros6@gmail.com
06-30-415-61-19